

О.Д. Василюк

ЛИСТИ В. ПЕРЕТЦА ДО А. КРИМСЬКОГО У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ

Цього року в Україні відзначається 140-річний ювілей Володимира Миколайовича Перетца. На жаль, в українській історіографії ще й досі відсутній його повний життєпис. Цю прогалину може заповнити його листування, що є цінним матеріалом для дослідження життя та творчої спадщини В.М. Перетца.

Володимир Миколайович Перетц (1870–1935) – історик літератури, мовознавець, дійсний член Петербурзької академії наук (з 1914 р.), академік Української академії наук (з 1919 р.). Своє життя він присвятив становленню українознавства.

Був одним із засновників вивчення української філології, опублікувавши відомі праці: „Новые данные для истории старинной украинской лирики”, „Слово о полку Игоревім”, „Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв.” та багато інших. У 1904 р. у Києві він заснував філологічний Семінарій, завдяки якому було сформовано авторитетну наукову школу, з якої впродовж семи років (1907–1914) вийшло близько 20 магістрів, серед яких – М. Гудзій, А. Лобода, С. Маслов, В. Ларін, О. Дорошкевич, Т. Сушицький, П. Филипович, М. Драй-Хмара, В. Адріанова, Є. Тимченко, О. Назаревський, І. Огієнко [Матвеева 2008, 327]. Як професор Київського університету Перетц обстоював право української молоді на навчання українською мовою. Він всіляко сприяв розвитку української культури, публікував цікаві праці з української філології, історії українського театру. Був членом Археографічної комісії, дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, першим головою філологічної секції Українського наукового товариства у Києві, редактором його „Записок”. Як зазначав Д. Дорошенко, „Головною силою

„Записок” був проф. Перетц... з школою своїх учнів” [Дорошенко 1996, 201]. Володимир Миколайович брав активну участь у заснуванні Української академії наук, очолював Комісію давнього українського письменства УАН.

У 1914 р. він покинув українські терени, тому що після обрання дійсним членом Академії наук повернувся до Петрограда, де почав викладати історію давньої російської, української, білоруської літератури та фольклор на історико-філологічному факультеті Петроградського університету, Вищих жіночих курсах, Вищих педагогічних курсах Товариства експериментальної педагогіки. У 1917 р. Володимир Перетц був запрошений Самарським земством для участі у створенні педагогічного інституту (згодом – Самарського університету), де він організував історико-філологічний факультет і викладав там до травня 1921 р., коли вже остаточно повернувся до Петрограда [Щербань 1995, 73].

До цього періоду належить його перший лист до Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942). 28 листів, 2 листівки та 1 телеграма за період з 1921-го до 1929 р. Володимира Перетца до Агатангела Кримського зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ).

З листів дізнаємося, що навіть за межами України Володимир Миколайович не відійшов від українознавчої діяльності. 21 липня 1921 р. з Петрограда він повідомляє, що посилає невелику замітку, яка стосується життя старого Києва та документа царя Олексія Михайловича київським міщанам. Далі він пише, що сподівається на те, що коли-небудь Академія спроможеться друкувати свій часопис і ця замітка знайде собі місце. „А поки що –

нехай полежить у редакційному портфелі чи архіві – як доказ, що я ще живий і пам'ятаю свої обов'язки – працювати якомога більше в царині минулого України” [Епістолярна спадщина... 2005, 33]. Додає, що має ще одну працю, яку пізніше скопіює і теж вишле в Україну.

У грудні 1921 року Володимир Миколайович створив і очолив Товариство прихильників української історії, письменства та мови. У листі до А. Кримського від 25 грудня 1921 р. він сповіщає: „Повідомляю Українську академію наук, що у Петрограді утворилося нове українське наукове „Товариство прихильників української історії, письменства та мови”. Члени його – переважно дійсні члени та члени-кореспонденти Академії наук і професори Університету та інших вищих шкіл (академіки В.І. Вернадський, я, В.Л. Модзалевський, Б.І. Срезневський, Д.І. Абрамович, В.П. Адріанова, Сергій А. Адріанов, В.Ф. Боцяновський, О.П. Баранников, А.Я. Лященко), крім того – декілька молодих учених, що починають свою наукову діяльність під моїм керуванням. Сьогодні відбулося перше засідання, де були обрані члени президіума (я – головою, Аркадій Лященко – заступником голови, Іван Фетисів – писарем” [Епістолярна спадщина... 2005, 35–36]. Далі він зазначає, що вже складено план роботи на 1922 рік та статут, які будуть передані до Києва з проф. О. Баранниковим, і повідомляє про бажання вступити в зносини з ВУАН, щоб створювати свої наукові праці в одному спільному напрямі з історично-філологічним відділом Академії. Перераховує можливі теми досліджень, просить надіслати нові наукові книжки, а також все, що „має ціну для студій” товариства. Й додає, що „було б бажаним, коли б Академія наук... спромоглася допомогти нам невеличким асигнуванням, потрібним для оплати технічної частини роботи”. І в той же день пише ще одного листа, який надсилає вже поштою, „бо Баранников забрав усе так швидко”. З листом він знову надсилає „невелику статейку”, написану російською мовою ще в Самарі. Просить перекласти й надрукувати її в Україні. Й далі – що не зможе написати статтю для Української енциклопедії, на яку чекає А. Лобода, бо має свої еретичні погляди

на перші століття існування української літератури і через те не може все, що лишилося від віків XI–XIV, визнати за продукт української творчості [Епістолярна спадщина... 2005, 37].

На жаль, листів за наступні роки з цієї тематики не збереглося. Але зі звітів Всеукраїнської академії наук ми дізнаємося, що складова частина Історично-філологічного (Першого) відділу ВУАН – Товариство прихильників української історії, письменства і мови у 1922 році „з успіхом розвивало свою діяльність”. І що за мету товариство поставило дослідити петербурзькі бібліотеки й архіви й використати всі, які там є, українські матеріали. І що ВУАН мала спромогу надати товариству матеріальну допомогу [Історія Академії... 1993, 335]. А у 1923 році товариство дістало нову назву – Товариство дослідників української історії, письменства і мови – й складалося із 16 дійсних членів: проф. Д.І. Абрамовича, проф. В.П. Адріанової, проф. С.Д. Балухатого, проф. О.П. Баранникова, проф. В.Ф. Боцяновського, В.В. Данилова, К.О. Копержинського (який з листопада виконував обов'язки секретаря), А.Я. Лященка (заступника голови), М.М. Могилянського, акад. В.М. Перетца (голови), П.П. Потоцького, проф. П.К. Симоні, І.І. Фетисова, проф. В.О. Щавинського, проф. С.О. Щеглової. Було також 3 члени-співробітники: Я.Д. Верховець, П.С. Косюра, С.І. Шкроб [Історія Академії... 1993, 384–385].

Кілька листів присвячено передачі до Києва спадку проф. Василя Олександровича Щавинського (1868–1924) – мистецтвознавця, колекціонера, за фахом хіміка-технолога, дійсного члена Товариства дослідників української історії, письменства і мови. Він був автором понад 20 статей про технологію давньоруського живопису, образотворчих робіт Т.Г. Шевченка. З 1906 р. збирав колекцію картин голландських та фламандських майстрів, мав величезну бібліотеку про голландську школу живопису, рідкісні книги з українознавства. Все це він заповів передати до України. І акад. Перетц у листі від 2 січня 1925 р. дуже турбується з приводу цього: він пише, що було б добре призначити пенсію вдові Щавинського – Оксані Олексіївні, яка, виконуючи волю покійного, «позбавляє себе можливості продати ці скарби». Володимир Микола-

йович просить організувати перевезення якнайскоріше, бо Ермітаж може „схотіти захопити колекцію” [Епістолярна спадщина... 2005, 114–115]. Додає, що до Ленінграда збирається Анатолій Носов, який, на його думку, може швидко виконати це доручення, якщо йому видати охоронний мандат. Із листа від 15 лютого 1925 року дізнаємося, що 34 ящики колекції було відправлено до Києва, а також із Носовим – автопортрет Тараса Шевченка [Епістолярна спадщина... 2005, 123]. А вже у листі від 6 грудня 1925 року він із сумом пише «що удова В. Щавинського не отримала пенсію і що інші вдови будуть обережніше поводитись з „жертвами”» [Епістолярна спадщина... 2005, 133]. Зібрання благополучно дісталось Києва. А вже тут розгорілися пристрасті – де воно має бути. Нині колекція зберігається в Музеї мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків.

Про справу з пенсією вдови Щавинського В. Перетц згадує і в інших листах до А. Кримського, питає в нього поради, куди ще можна звернутися для позитивного вирішення проблеми [Епістолярна спадщина... 2005, 164]. У цих же листах мова йде про передачу до Києва іншої великої колекції – Павла Платоновича Потоцького (1857–1938) – генерала царської армії, колекціонера, мистецтвознавця, дійсного члена Товариства дослідження української історії, письменства та мови, який 1925 р. теж виявив бажання передати свою величезну колекцію та бібліотеку в дарунок українському уряду. Але справа і тут рухалася повільно, і, як пише в листі від 6 грудня 1925 р. В. Перетц: „Потоцький від усіх клопотів зовсім розклеївся, слабує... уся ця неприємна історія, листування з Харковом можуть дуже швидко положити кінець його життя. І хто знає, що тоді буде з його спадщиною...” І додає в листі від 25 грудня 1925 р., що справа зі Щавинським і Потоцьким показала йому дуже ясно, що в Харкові хочуть більше брати, ніж давати. І що вся колекція П. Потоцького залишиться в Ленінграді. Як відомо, наступного 1926 р. П. Потоцький переїхав до Києва разом із колекцією, яка зберігалася на території Києво-Печерської лаври, а 1934 р. її було передано до Історичного музею, на жаль вже розділеною. А самого П. Потоцького, який був її зберігачем, було репресовано. Так що всі побоювання

Володимира Перетца виправдалися.

Лист від 15 лютого 1925 р. було надіслано до Києва „терміновою поштою”, бо в ньому йшлося про долю заарештованого академіка Костянтина Васильовича Харламповича (1870–1932), який чекав на заслання у в’язничній лікарні. Перетц додав копію листа дружини Харламповича, Віри Петрівни, з подробицями арешту і проханням передати цю інформацію та по можливості втрутитися й допомогти.

Переїмався Володимир Миколайович і питаннями придбання в Ленінграді цінних книг та рукописів для Агатангела Юхимовича та Української академії наук, про що ми читаємо в багатьох листах. Зокрема, листування розповідає нам про купівлю двох східних рукописів – арабського коментаря перського поета Джамі на граматичний трактат al-Kāfīja та збірки проповідей Келана Муфті-і Самарканді перською мовою. В. Перетц докладно пише, як він радився з академіком Г. Крачковським, як визначалася вартість рукописів (до речі, вони були придбані за 16 карбованців), як вони мають пересилатися до Києва [Епістолярна спадщина... 2005, 132, 136]. А вже в листі від 22 грудня 1928 р. він пише про можливість купівлі ще двох поем – „Багарістон” Чембі та „Зюлейка-наме” Джамі. І знову була консультація академіка Крачковського, торги за ціну [Епістолярна спадщина... 2005, 192, 195]. Володимир Миколайович так бажав, щоб ці рукописи опинилися саме в Києві, що навіть відбив телеграму Агатангелу Юхимовичу: „Рукописи уступають шістьдесят может перебить Азиатский музей отвечайте” [ІР НБУВ, I 23986]. Кримський відреагував блискавично, бо вже в листі від 14 січня 1929 р. Перетц пише: „Рукописи из Азиатского музея, куда они уже были направлены, – извлек, привезу их на днях” [Епістолярна спадщина... 2005, 195]. Взагалі, з відповідей Перетца ми можемо припустити, що Кримський не завжди мав кошти на придбання рукописів, як не мала їх і Академія наук. І якщо була можливість, то Володимир Миколайович купував книги за свої гроші. Ось у листі від 8 листопада 1926 р. читаємо: „На днях на Ваше имя я вышлю нечто по части старых книг, купленных мною для Академии и приносимых ей в дар. Есть нечто для академика Липского –

по ботанике; для Кабинета имени Антоновича – по украиноведению и т.п.” [Епістолярна спадщина... 2005, 150].

І, звичайно, ці листи дають нам величезну кількість цінної інформації про життя Всеукраїнської академії наук у цей період. Судячи з них, Володимир Миколайович був не просто українським академіком, що жив за межами України, а українським академіком, що активно працював на українську науку. Як відомо, академіка Перетця було запрошено взяти участь у роботі Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук [Щербань 1995, 73]. На жаль, Володимир Миколайович не був особисто присутній на першому засіданні 9 липня 1918 р., але він передав до Києва свою записку „Головні риси статуту Української Академії наук”, яку було роздано членам комісії та розглянуто вже на другому засіданні 12 липня. Свою записку він завершив словами: „...пора відкрити Українську Академію наук прийшла” [Історія Академії... 1993, 79–80].

У листі від 16 січня 1926 р. висловлює найщирішу подяку за обрання Аркадія Якимовича Лященка (1871–1931) та Варвари Павлівни Адріанової-Перетц (1888–1972) членами-кореспондентами ВУАН і вважає, що „це доказ великої уваги та ласки Академії до нашого Товариства” [Епістолярна спадщина... 2005, 135]. І справді, перебуваючи далеко від України, і він сам, і Товариство дослідників української історії, писемності та мови плідно працювали. Вони досліджували петроградські та московські архіви з метою виявлення та введення до наукового обігу матеріалів, що стосувалися історії, мови та літератури України. Діяльність товариства розвивалася у двох напрямках: 1) розробка індивідуальних досліджень; 2) підготовка рефератів і доповідей на спільних засіданнях. До Києва для публікації надсилалося багато статей, про що йшло жваве листування.

З 1922 р. В.М. Перетц займався дослідженням „Слова о полку Ігоревім”. Наприкінці 1925 р. він починає обговорювати з Кримським можливість видання своєї монографії в Україні. У наступних листах обговорюються деталі перекладу, коректури, заміни сторінок, інші технічні проблеми. Нарешті 1926 р. українською мовою видається „Слово о полку Ігоревім. Пам’ятка

феодалної України-Руси XII віку”. Тогочасні рецензенти відзначали важливість книги з погляду науковості і повноти змісту [Матвеева 2008, 331]. Однак у листі від 23 жовтня 1926 р. читаємо: „Когда я вернулся в Петроград, то в первом же заседании Отделения русского языка и словесности на меня – вместо поздравления – накинудись мокрым рядом сочлены за то, что я... напечатал “Слово” по-украински... Мне выразили претензию, что я уклоняюсь от публикации работ в Российской академии... Они злы на то... что я “не дождался”, пока Академия смиловитися и напечатает мною книгу, а пошел своей дорогой – более естественной и приятной” [Епістолярна спадщина... 2005, 147].

Але ці грікі слова не затьмарюють радості від обрання штатним академіком (незважаючи на заперечення та протидію М. Грушевського), яку В. Перетц висловлює в цьому ж листі. І вже 8 листопада 1926 р. він пише: „Сегодня я получил из Киева жалованье штатного академика за половину октября и вижу, что мое перемещение в штат, о котором Вы писали, совершилось самым реальным образом” [Епістолярна спадщина... 2005, 149]. Володимир Миколайович бажав брати участь в усіх справах Академії. Водночас хвилювався, щоб його завчасно повідомляли про необхідність бути присутнім на засіданнях загальних зборів чи Першого відділу. Він навіть до листа вклав листівку зі своєю адресою і таким текстом: „Следует приехать в Киев в Заседание Общего Собрания (*місце для дати*) – Заседание I Отделения (*місце для дати*)” [ІР НБУВ, 124005]. Просив надсилати йому такі повідомлення за два тижні до події, щоб мати час отримати дозвіл на від’їзд.

У цей же час Володимир Миколайович звернувся до Історично-філологічного відділу ВУАН з доповідною запискою про заснування Комісії давнього українського письменства. Він писав, що давньоукраїнське письменство охоплює словесний матеріал майже восьми століть і його пам’ятки „відбивають на собі весь хід культури й художнього розвитку українського народу” [Матвеева 2008, 332]. Комісія об’єднувала фахівців із Києва, Ленінграда, Москви. Серед них – О. Назаревський, С. Маслов, П. Попов, В. Адріанова, Г. Нікольська,

М. Гудзій. У виданнях комісії, які редагував В. Перетц, було вміщено дослідження і тексти пам'яток з XI до XVIII ст. – літописи, твори І. Некрашевича, легенда про Бориса і Гліба, українські тексти „Олександрії”. Про все це згадується в листуванні. Він пише Агатангелу Юхимовичу про роботу над випусками „Исследований материалов по истории старинной украинской литературы XV–XVIII вв.”.

В інших листах В. Перетц запрошує А. Кримського подати статтю до ювілейного збірника до 70-річчя Олексія Івановича Соболевського (1856–1929), який свого часу сприяв виникненню інтересу у молодого Володимира до історії української мови [Матвєєва 2008, 321]. Він пише А. Кримському, що, хоча останній багато полемізував з О. Соболевським, не можна не визнати, що його праці – „исходный пункт для истории украинского языка” [Епістолярна спадщина... 2005, 152].

Розглядається в листах до А. Кримського й ситуація, що склалася з професором Дмитром Івановичем Абрамовичем, який жив у Ніжині і був учнем Володимира Миколайовича. Перетц запросив його стати штатним співробітником Комісії давньої української писемності для підготовки нового видання Печерського патерика. Почувши це, М. Грушевський, з яким Абрамович вже співпрацював у Комісії старої України над джерелами Четв'ї мінеї Дмитра Ростовського, не тільки звільнив його зі своєї комісії, а й почав перешкоджати роботі в комісії Перетца. Володимира Миколайовича це дуже обурило, й він просить у Кримського допо-

могти Абрамовичу [Епістолярна спадщина... 2005, 190–194].

Обговорювали вони й справи в Російській академії наук, події в Росії та Україні. Зокрема, Володимир Миколайович скаржився на труднощі з публікацією статей у наукових журналах, оскільки вони невеликі за обсягом, а додаткове фінансування ніяк не дадуть, розповідав про вибори до РАН, інтриги з цим пов'язані, хвилювався за не завжди приязне ставлення в РАН до його співпраці з ВУАН тощо.

Збереглися й листи Перетца до Кримського особистого характеру. Так, у листі від 12 червня 1923 р. з Петрограда Володимир Миколайович просить Агатангела Юхимовича знайти для нього та дружини місця у Святошинському санаторії для скорішого одужання [Епістолярна спадщина... 2005, 54]. А в листі від 10 квітня 1924 р. скаржиться на холод у київському академічному помешканні, відсутність води та опалення і хвороби через це, запрошує Кримського у гості [Епістолярна спадщина... 2005, 91]. 3 травня 1926 р. також запрошує Агатангела Юхимовича на чай з приводу виходу своєї книги [Епістолярна спадщина... 2005, 140]. І таке інше. У багатьох листах він передає вітання Кримському від своєї дружини Варвари Павлівни Адріанової-Перетца.

Ці листи дають багатий фактичний матеріал, наповнений подробицями із життя та наукової роботи академіків Володимира Миколайовича Перетца та Агатангела Юхимовича Кримського. А головне, що вони зберігають тепло приязні цих двох поважних діячів української науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. І, *спр.* 2386–24016

Дорошенко Д.І. *Огляд української історіографії*. Державна школа: Історія. Політологія. Право. Київ, 1996.

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.). Т. 2 (1918–1941 рр.). Київ, 2005.

Історія Академії наук України (1918–1923). Документи і матеріали. Київ, 1993.

Матвєєва Лєся. Доля видатного славіста-українознавця Володимира Перетца // *Нариси з історії сходознавства*. Київ, 2008.

Щербань Т. Видатний внесок у становлення української науки. До 125-річчя від дня народження академіка В.М. Перетца // *Вісник Національної академії наук України*. 1995. № 1–2.